

‘Weldra zul je alles vergeten, weldra zullen allen jou vergeten.’ Pierre Hadots gedachten over Marcus Aurelius

Recensie

Pierre Hadot, *Marcus Aurelius en de Stoa*. Vertaald door Maarten van Buuren (Eindhoven: Damon, 2022). 400 pp. ISBN 9789463403306.

Het zal weinigen ontgaan zijn dat de stoa al een tijdje buitengewoon populair is: de planken in de boekhandels bezwijken onder de vele zelfhulpboeken die zich beroepen op de levenslessen van de stoïcijnen, op internet buitelen de stoïsch geïnspireerde weblogs over elkaar heen, en er is een ruim aanbod van cursussen en workshops voor wie zelf stoïcijn wil worden of een weekendje wil doen alsof. Veel van dit hedendaagse stoïcisme grijpt terug op de praktisch-ethische ideeën van zgn. ‘Romeinse’ stoïcijnen als Seneca, Epictetus en Marcus Aurelius.

De recente Nederlandse vertaling van Hadots werk over de keizer-filosoof Marcus Aurelius (121-180 n.C.) lijkt dus bij die trend aan te sluiten, maar die schijn bedriegt. Het Franse origineel verscheen namelijk al in 1992 (deze vertaling is gebaseerd op de tweede editie, uit 1997), en is zeker niet bedoeld om Marcus’ ideeën makkelijk toegankelijk en inzetbaar te maken voor het moderne leven. Het is veeleer een uitvoerige, filosofische, en soms ook idiosyncratische interpretatie van de titelloos overgeleverde verzameling notities van Marcus, door Van Buuren *Aansporingen* genoemd.

Die interpretatie sluit aan bij hoe Hadot ook in andere werken de antieke filosofie karakteriseert: niet als theoretische boekenwijsheid en intellectueel-academisch tijdverdrijf, maar als een ‘manier van leven’ (p. 59), waarbij een filosoof door herhaaldelijk uitgevoerde ‘geestelijke oefeningen’ (p. 56) de idealen van de eigen school in de praktijk brengt. Dit is ook precies Hadots algemene karakterisering van de *Aansporingen*, die hoofdzakelijk bestaan uit korte traktaten en nog kortere aforismen en observaties, die Marcus naar alle waarschijnlijkheid in de latere jaren van zijn leven als in een soort dagboek heeft genoteerd. Er is veel herhaling van bepaalde inzichten of principes (soms zelfs letterlijk), in de meeste van de twaalf boeken is weinig interne structuur te vinden, en er is ook geen overkoepelende argumentatie of opbouw doorheen het werk als geheel. Volgens Hadot wijzen o.a. deze zaken erop dat Marcus niet schrijft om goede invallen vast te leggen of ideeën uit te werken of te beargumenteren, maar met het doel telkens weer zichzelf aan te sporen de stoïsche leer te verinnerlijken en ernaar te leven. Deze invloedrijke lezing van Hadot heeft bijgedragen aan de herwaardering van Marcus en andere latere stoïcijnen zoals Seneca en Epictetus als denkers die proberen een antwoord te geven op de vraag hoe we de stoïsche leer over de kosmos en de rol van de mens daarin nu eigenlijk in de praktijk moeten brengen, kortom hoe je als stoïcijn moet *leven*. Hadot zet het geheel echter wel wat dik aan in het voorwoord als hij zegt dat ook de moderne lezer een ‘geestelijke oefening, een intellectuele ascese’ (p. 9) nodig heeft om Marcus en het klassieke denken echt te kunnen begrijpen.

De achterflap van deze vertaling stelt dat Hadot ‘de onbetwiste autoriteit op het gebied van Stoa en Marcus Aurelius’ is en dat zijn boek gelezen kan worden ‘als een inleiding in de klassieke Stoa.’ Die eerste claim is vandaag zeker niet onbetwist, aangezien Marcus de afgelopen decennia uitgebreid aandacht heeft gekregen van veel geleerden, maar het is met name de tweede claim die geïnteresseerden op het verkeerde been kan zetten. Het boek is immers voornamelijk gericht op Marcus en zijn *Aansporingen* – de oorspronkelijke titel maakt dat ook expliciet: *La citadelle intérieure. Introduction aux Pensées de Marc-Aurèle*. Het eerste hoofdstuk geeft een korte biografie van Marcus, maar bespreekt daarna direct de vele verschillende figuren die Marcus hebben beïnvloed in het worden van een filosoof. Daar valt iets voor te zeggen, omdat Marcus in het eerste boek van de *Aansporingen* daar zelf ook veel tijd aan besteedt, maar in Hadots behandeling buitelen de namen over elkaar heen en gaat hij ook in op tamelijk gedetailleerde discussies onder geleerden. Voor wie meer van de stoa wil weten, of van Marcus-als-stoïcijn, is dit een wel erg uitvoerig en wat taai begin, en Hadot geeft pas vanaf p. 105 een meer algemene uitleg van de leer van de stoa. Die uitleg is dan echter wel weer sterk toegespitst op Marcus en zijn belangrijkste inspiratiebron,

Epictetus (ca. 50-135 n.C.). Hoewel die laatste vermoedelijk zelf goed onderlegd was in de kentheorie, natuurfilosofie en morele psychologie van de stoa, zijn de door een van zijn leerlingen opgeschreven *Colleges* voornamelijk gericht op hoe een individueel mens die leer nu eigenlijk in de praktijk moet brengen. Door dit als focus te nemen komt Hadot hier niet toe aan een systematische en meer toegankelijke uitleg van het stoïsche systeem als geheel. Dat is hem niet te verwijten (de Franse ondertitel luidt immers *Introduction aux Pensées de Marc Aurèle*), maar voor wie een echte inleiding wil in de leer van de stoa zijn er betere opties voorhanden.

De over het algemeen goed leesbare vertaling volgt het Franse origineel redelijk getrouw en de omslachtigheid van sommige zinnen is dan ook eerder Hadot aan te rekenen dan de vertaler. Er is slechts een handjevol vertaalkeuzes die mijns inziens niet helemaal correct zijn en daardoor de stoïsche leer verkeerd weergeven. Een voorbeeld: op pagina 64 wordt ‘La Raison universelle donne forme et énergie à une matière docile, mais sans force’ vertaald als ‘De universele Rede verleent vorm en energie aan een gedweeë, maar krachteloze materie’ (mijn cursief in beide citaten). De Franse formulering is zelf wat ambigu, maar de tegenstelling van ‘gedwee’ en ‘krachteloos’ doet vreemd aan en is vermoedelijk niet wat Hadot bedoelt. Een betere vertaling lijkt eerder te zijn dat de Rede ‘zonder dwang vorm en energie geeft aan een gedweeë materie’. Op dit punt waren de stoïcijnen het namelijk oneens met Plato, die in de *Timaeus* stelde dat materie enigszins weerbarstig is en daardoor de creatief-scheppende activiteit van god beperkt en dus ‘overgehaald’ moet worden om mee te werken.

Ten slotte iets over de leeftijd en de situering van het boek. Zoals gezegd is de oorspronkelijke tekst al van 1992, en was die bij verschijning van de vertaling dus reeds om en nabij de 30 jaar oud. De relatief late vertaling kan daardoor soms wat vreemd aandoen, bijvoorbeeld wanneer er wordt gezegd (hoofdstuk 1, noot 32) dat een andere geleerde ‘onlangs’ een bepaald argument naar voren heeft gebracht – in een artikel uit 1974(!). Verder gaat het boek (en daarmee ook de vertaling) vooral in op in de jaren 50 tot 80 van de vorige eeuw verschenen Franstalige literatuur over Marcus en het stoïcisme. Er is sinds de verschijning van het boek heel veel gepubliceerd over deze onderwerpen in andere talen (Duits, Italiaans, en met name het Engels), maar daar krijgt de lezer nu niets van mee. Dat is gezien de leeftijd van het boek dus wel logisch, maar het doet evengoed af aan de bruikbaarheid van deze late vertaling in het Nederlands. Daarnaast negeert Hadot ook veel van de in zijn tijd wel reeds beschikbare literatuur, met name die in andere talen dan het Frans, wat het geheel een wat verkokerd en in de tijd gestold karakter geeft.

Het is op zich mooi dat er nu een Nederlandse vertaling van dit werk is, al loopt die dus haast noodzakelijkerwijs wat achter de feiten aan. Het werk is vanwege een aantal van de bovengenoemde punten ook niet echt geschikt als inleiding op de stoa of zelfs als eerste kennismaking met Marcus, maar eerder gericht op een publiek dat al enige bekendheid heeft met de school en de keizer-filosoof en zich daar verder in wil verdiepen. Met het oog daarop is het jammer dat het nawerk van het origineel ontbreekt: de bibliografie, maar vooral de indexen van citaten van Marcus en Epictetus en de namen- en zakenregisters hadden de bruikbaarheid van de vertaling zeker verhoogd.

Maarten van Houte
M.S.A.vanHoute@uu.nl

